

ویژگی انسان کامل از منظر امام علی (علیه السلام) با تأکید بر حکمت ۱۲۳

نهج البلاغه

فاطمه ناصحی^۱

چکیده

انسان کامل یعنی انسانی خو گرفته به اخلاق الهی، مظهر کامل اسمای حسنی الهی و آئینه تمام‌نمای خدا است. علت اصلی خلقت و بقای نظام هستی است. نهج البلاغه مجموعه‌ای از خطبه‌ها، نامه‌ها و سخنان حکیمانه امام علی (علیه السلام) است که در سراسر تاریخ اسلام به عنوان یک منبع بسیار مهم و معتبر اخلاقی شناخته شده است. یکی از مباحثی که امام علی (علیه السلام) در نهج البلاغه به آن پرداخته، مفهوم «انسان کامل» است. انسان کامل در آموزه‌های امام علی، موجودی است که از تمامی ویژگی‌های انسانی به بهترین نحو برخوردار است و در کمالات اخلاقی، فکری و روحی به بالاترین درجه ممکن دست یافته است. پژوهش حاضر با هدف بیان ویژگی‌های انسان کامل در نهج البلاغه نگاشته شده است. انسان کامل از نظر حضرت علی (علیه السلام) کسی است که به تعادل در همه جنبه‌های وجودی خود دست یافته است؛ فردی که در اخلاق، عقل، تقوا و عمل، بهترین الگو را ارائه می‌دهد. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد انسان کامل دارای ویژگی‌هایی چون تواضع و فروتنی، کسب و کار حلال و طیب، باطن پاک و صالح، اخلاق نیکو، انفاق کردن اموال خود که موجب پاکی مال و زیاد شدن آن و عامل پاکسازی روح، حفظ زبان از زیاده‌گویی، در امان ماندن مردم از گزند و آزار و اذیت او، سنت و بدعتی جدید نیابد که هر کدام را براساس آیات و روایاتی که در رابطه با این خصوصیات آمده به شرح و توضیح پرداخته است این پژوهش به روش توصیفی و ابزار کتابخانه‌ای به این موضوع مهم پرداخته است.

کلیدواژه‌ها: انسان کامل، امام علی، تواضع، نهج البلاغه.

^۱ سطح دو، مدرسه علمیه تخصصی الزهرا (س)، ساری

مقدمه

نهج البلاغه مجموعه‌ای از خطبه‌ها، نامه‌ها و سخنان حکیمانه امام علی (علیه‌السلام) است که توسط شارح و جمع‌آوری‌کننده‌اش، سید رضی، در قرن چهارم هجری گردآوری شده است. این اثر، حاوی گنجینه‌ای از معارف دینی، اخلاقی، اجتماعی، سیاسی و فلسفی است و در سراسر تاریخ اسلام به عنوان یک منبع بسیار مهم و معتبر شناخته شده است.

یکی از مباحثی که امام علی (علیه‌السلام) در نهج البلاغه به آن پرداخته، مفهوم «انسان کامل» است. انسان کامل در آموزه‌های امام علی، موجودی است که از تمامی ویژگی‌های انسانی به بهترین نحو برخوردار است و در کمالات اخلاقی، فکری و روحی به بالاترین درجه ممکن دست یافته است. این مفهوم بیشتر در سخنان امام علی در ارتباط با معرفت نفس، خداشناسی، عدالت، حکمت و تهذیب نفس نمایان می‌شود. امام علی (علیه‌السلام) انسان کامل را کسی می‌داند که دارای عقل و بصیرت کامل است، او همچنین به معانی عمیق انسانیت و اخلاق اشاره کرده و انسان کامل را نه تنها از نظر ظاهر بلکه از نظر باطن و روح نیز دارای کمالات بسیار می‌داند. در نهایت، انسان کامل از نظر امام علی (علیه‌السلام) نه تنها یک الگوی اخلاقی و دینی است، بلکه از نظر عقلانی نیز به کمالاتی دست یافته که می‌تواند هدایتگر دیگران باشد. آموزه‌های نهج البلاغه در این زمینه به‌ویژه در توصیف ویژگی‌های انسان کامل و صفات برجسته او، تأکید زیادی دارد. مقاله حاضر به روش توصیفی و ابزار کتابخانه‌ای به بیان ویژگی‌های انسان کامل براساس خطبه ۱۲۳ پرداخته است که در این زمینه مقالاتی نوشته شده است از جمله:

۱. انسان کامل از منظر نهج البلاغه، نوشته احمد رضا بسیج، که به بررسی انسان کامل در بخشی از کلام حضرت علی (ع) همراه با گفتارهایی از عرفا در خصوص انسان کامل پرداخته است.

۲. جامعیت انسان کامل در نهج البلاغه، نوشته رضا الهی منش، که در مورد ویژگی‌های انسان پرداخته که کلیه مراتب وجودی عالم را واجد است و همه ویژگی‌ها و ابعاد نشأت سابق و لاحق در وجود او ظهور یافته است. انسان کامل واجد تمام خصوصیات عوالم و مظاهر ربوبی از غیب تا شهادت است. انسان کامل بخاطر دارا بودن کلیه مراتب عالم، عالم صغیر نامیده و به خاطر جامعیت اسما و صفات الهی، خلیفه الله است و جهان هرگز از وجود او خالی نخواهد ماند.

۳. ویژگی های انسان کامل از منظر نهج البلاغه و مقایسه آن با ویژگی های انسان خودشکوفای مزلو، نوشته کیمیا عسگری، که به مقایسه انسان کامل با ویژگی های انسان در نظر مزلو پرداخته است. مقاله حاضر فقط به بررسی انسان کامل در خطبه ۱۲۳ نهج البلاغه پرداخته و اندکی با مقالات گفته شد متفاوت می باشد.

۱- معنای انسان کامل

انسان کامل انسانی خوگرفته به اخلاق الهی، مظهر کامل اسمای حسنای الهی و آیینه تمام‌نمای خدا است. او را انسانی دارای اقوال، افعال و اخلاق نیک دانسته‌اند که علت اصلی خلقت و سبب ایجاد و بقای نظام هستی است؛ کسی که راهنمای خلائق در ظاهر و باطن و آشنا به آفات روحی انسان‌ها و راه‌های شفای آن است و با هویت متعالی الهی وحدت ذاتی پیدا کرده است. انسان کامل را، که از او با القابی چون «کون جامع»، «قطب عالم»، «خلیفه»، «امام»، «اکسیر اعظم»، «دانا»، «مهدی»، «پیشوا»، «هادی» و ... تعبیر می‌شود،^۱ انسانی دانسته‌اند که متخلق به اخلاق الهی، علت غایی خلقت، سبب ایجاد و بقای عالم، متحقق به اسم جامع الله، واسطه میان حق و خلق، خلیفه بلامنازع خدا که علم او به شریعت و حقیقت قطعیت یافته و مظهر اتم اسمای حسنای الهی و آیینه تمام‌نمای خدا است.^۲ چنین انسانی را که دارای اقوال نیک، افعال نیک و اخلاق نیک است، راهنمای خلائق در ظاهر و باطن دانسته‌اند؛ کسی که صفات و اخلاق الهی در او جمع شده و آشنا به آفات روحی انسان‌ها و راه‌های شفای آن است و با هویت متعالی الهی وحدت ذاتی پیدا کرده است و در نهایت زبده و خلاصه موجودات است و دیگران طفیل وجود او هستند.^۳ امام علی (علیه السلام): «بَتَقْوَى اللَّهِ أُمْرُتُمْ، وَ لِلْإِحْسَانِ وَ الطَّاعَةِ خُلِقْتُمْ.»^۴ شما به پروا پیشه ساختن از خداوند فرمان یافته و برای نیکوکاری و فرمانبرداری [از خدا] آفریده شده اید.

^۱ نسفی، انسان کامل، ص ۷۵

^۲ عزیزاده، مؤده، انسان کامل از نگاه حضرت امیرالمومنین علی (علیه السلام) (با تاکید بر نهج البلاغه)، کنگره بازخوانی ابعاد شخصیتی امیرالمؤمنین علی (ع)، شماره ۲۳، ۱۳۹۸، ص ۱۶

^۳ نسفی، همان، ص ۳۵۷ و ۲۶۹.

^۴ آیتی، شرح نهج البلاغه، ج ۳، ص ۱۰۸

۲- ویژگی های انسان کامل

انسان کامل با توجه به حکمت ۱۲۳ نهج البلاغه دارای یکسری ویژگی هایی می باشد که در این مقاله قصد شده که به بررسی تمام آن ویژگی هایی که از نظر حضرت علی آورده شده است بپردازد از جمله این ویژگی های:

۱-۲- تواضع و فروتنی

اولین ویژگی انسان کامل در خطبه ۱۲۳ نهج البلاغه آمده است: کسی که متواضع باشد. تواضع به معنای کوچکی کردن و به دیگران ارج نهادن است، نه آنکه خوار کردن خود و زیر بار ذلت رفتن باشد، خوار ساختن نفس در برابر خدا به دلیل نیاز و حاجتی که به او دارد و همچنین توجه به سرانجام کار و عالم آخرت.^۱ بنابراین تواضع آن است که انسان خود را از کسانی که در جاه و مقام از او پایین ترند، برتر نداند و نیز به معنای افتادگی آمده است که آدمی خود را از دیگران بالاتر نبیند.^۲ بنابراین تواضع اقدامی است که انسان داوطلبانه در برابر دیگران به دلیل امتیازاتی که در آنان احساس می کند، انجام می دهد. ممکن است فردی خود را برابر دیگران از جهتی یا جهاتی دارای امتیاز ببیند، برای اینکه مبدا به غرور و تکبر مبتلا شود، باید به جهات امتیاز خود توجه نکند، بلکه به امتیازهای دیگران، حتی احتمال پاره ای امتیازات در آنان توجه کند و به دلیل همان جهات امتیاز فروتنی کند.^۳ در این زمینه آیات و روایاتی وارد شده است از جمله:

در کلامی از حضرت علی (علیه السلام) می خوانیم: «ضَادُّوا الْكِبَرَ بِالْتَّوَاضُعِ؛^۴ (به وسیله تواضع با تکبر که ضد آن است مقابله کنید). در آیه ۵۴ سوره «مائده»، سخن از گروهی از مؤمنان به میان آمده که مشمول فضل و عنایات الهی هستند هم خدا را دوست می دارند و هم محبوب

^۱ ابن میثم بحرانی، شرح نهج البلاغه، ج ۵، ص ۳۴۵

^۲ نراقی، معراج السعاده، باب چهارم، صفت پانزدهم؛ انصاریان، تواضع و آثار آن، ص ۱۳۱

^۳ مکارم شیرازی، شرح نهج البلاغه، ج ۴، ص ۱۱۰

^۴ تمیمی امدی، غرر الحکم و درر الکلم، ص ۸۲۰

پروردگارند. یکی از اوصاف بارز آنها این است که در برابر مؤمنان متواضعند: «اذَلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ»^۱ و در برابر کافران نیرومند و قوی هستند «أَعَزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ» تواضع مهمترین یا از مهمترین فضائل می باشد،^۲ و در آیه بعد از آن سخن از تواضع آنها در برابر ذات پاک خداست می فرماید: «وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا»^۳؛ (آنها کسانی هستند که شبانگاه برای پروردگارشان سجده و قیام می کنند و به بندگی و عبادت می پردازند). دوم خضوع و تذللی است که از سوی دیگری بر انسان تحمیل شود و او را خوار کند. ناگفته پیداست که منظور از «الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا» این نیست که فقط راه رفتن آنها متواضعانه است؛ بلکه منظور نفی هر گونه کبر و خودخواهی است که در تمام اعمال انسان و حتی در کیفیت راه رفتن که ساده ترین کار است آشکار می شود؛ زیرا ملکات اخلاقی همیشه خود را در لا به لای گفتار و حرکات انسان نشان می دهند تا آنجا که در بسیاری از مواقع از چگونگی راه رفتن انسان می توان به بسیاری از صفات اخلاقی او پی برد. آری «عِبَادُ الرَّحْمَنِ»؛ (بندگان خاص خدا) نخستین نشان شان همان تواضع است، تواضعی که در تمام ذرات وجودشان نفوذ کرده و حتی در راه رفتن آنها آشکار است.^۴ بنابراین تواضع هم در زندگی علمی و فرهنگی انسان اثر می گذارد (چرا که افراد متکبر به خاطر تکبرشان از رسیدن به حق محجوبند) و هم در زندگی اجتماعی (چرا که افراد متواضع از محبوبیت فوق العاده ای در اجتماع بهره می گیرند و همه مردم برای آنها احترام خاصی قائلند) و هم در رابطه انسان با خدا مؤثر است چرا که روح عبادت، تواضع و کلید قبولی آن فروتنی است.^۵ امام علی (علیه السلام): «المرءُ يُوزَنُ

^۱ مائده، آیه ۶۴

^۲ مصباح یزدی، اخلاق در قرآن، ص ۳۵

^۳ فرقان، آیه ۶۴

^۴ انصاریان، تواضع و آثار آن، ص ۲۵۶

^۵ همان

به دین نسبت داده نمی شود و به تعبیر دیگر «بدعت عرفی» هرگز حرام نیست. مثلاً گرفتن مجالس جشن و سرور در میلاد بزرگان اسلام یا مراسم عزاداری در شهادت و رحلت آنها برای عرض ارادت و امری عرفی بدون اسناد به شرع مقدس است نه تنها اشکالی ندارد، بلکه سبب پیشرفت در مسائل اعتقادی و اجتماعی می شود.

عجیب است وهابیون افراطی خودشان را گرفتار تناقض های غیر قابل دفاع ساخته اند. در مسجد پیغمبر اکرم (صلی الله علیه و آله) و در خانه خدا ده ها و صدها بدعت و نوآوری آورده اند و هیچ کدام به آن ایراد نمی کنند. ولی اگر کسی مجلس جشن و سروری برای میلاد پیغمبر اکرم (صلی الله علیه و آله) تشکیل دهد بر او می شورند و به او حمله می کنند و این نیست جز برای این که درک صحیحی از مفاهیم اسلامی ندارد و مخصوصاً تفاوت میان بدعت شرعی و عرفی را نمی دانند.^۱

بنابراین اگر وهابیان به ما شیعیان تهمت می زنند نتیجه عدم شناخت کافی از احکام و عقاید دینی مسلمانان می باشد و ورود نوع اوری های جدید که به اسم دین وارد اسلام می کنند.

بنابراین با توجه به این مطالبی که بیان شد یکی از ویژگی های انسان کامل این است که به سنت پیامبر اکتفا کند و بدعت و نوع آوری در دین نیاورد.

نتیجه گیری

در خطبه ۱۲۳ نهج البلاغه، امام علی (علیه السلام) ویژگی های انسان کامل را به طور جامع و عمیق بیان می کنند. این خطبه به طور خاص به اهمیت خودشناسی و تعالی روحی انسان پرداخته و ویژگی های شخصیتی فرد کامل را از دیدگاه امام علی ترسیم می کند. در این خطبه، امام علی (علیه السلام) به تبیین ویژگی های انسان کامل می پردازد که در چند محور اصلی می توان آنها را دسته بندی کرد: تواضع و فروتنی، کسب و کار حلال، باطن پاک و صالح، اخلاق نیکو، انفاق در راه خدا، نگهداری زبان از سخنان بیهوده، و در آخر در امان ماندن مردم از شر او، سنت و بدعت از این انسان سر نمی زند. که به توضیح هر کدام از این ها پرداخته به همراه روایات و آیاتی که در این زمینه وارد شده که انسان کامل از تکبر به دور است و در مقابل دیگران تواضع و فروتنی دارد کسب

^۱ انصاری قمی، شرح نهج البلاغه، ص ۲۸۷

و کارش حلال می باشد چون یکی از عوامل قبولی عبادت کسب و کار حلال می باشد همچنین دارای خلوص نیت، پاکی فطرت و خیرخواهی باشد و کسی که درونی پاک داشته باشد اعمال و رفتار و اقوالش نیز پاک و شایسته است. و انسان کامل باید در برخورد با دیگران اخلاق نیکو و رفتار پسندیده‌ای داشته باشد. و انفاق کند در راه خدا که موجب پاکسازی روح و عامل پاکی اموال شود و حق و حقوق مردم را رعایت نماید و سنت و بدعتی در اسلام به وجود نیاورد. این ویژگی‌ها در مجموع به انسان کمک می‌کنند تا به کمال انسانی دست یابد و به عنوان یک فرد کامل در نزد خداوند و جامعه شناخته شود.

فهرست منابع

*قرآن

*نهج البلاغه

۱. آیتی، عبدالمحمد، نهج البلاغه، گردآورنده محمدبن حسین شریف رضی، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۸
۲. ابن میثم بحرانی، میثم بن علی، شرح نهج البلاغه، ترجمه محمدی مقدم، مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۷۵.
۳. انصاری قمی، محمدتقی، شرح و ترجمه نهج البلاغه، خطاط حسن هریسی، تهران: کتابستان معرفت، ۱۳۹۹
۴. انصاریان، حسین، نهج البلاغه، گردآورنده محمدبن حسین شریف رضی، قم: دارالعرفان، ۱۳۸۸
۵. -----، تواضع و آثار آن، قم: دارالعرفان، ۱۳۸۸
۶. ترمذی، محمدبن عیسی، ترجمه سنن الترمذی، مترجم محمدرضا رخشانی، تهران: موسسه انتشاراتی حسینی اصل، ۱۳۷۹
۷. جوادی آملی، عبدالله، تحریر نهج البلاغه، قم: مرکز بین المللی نشر اسراء، ۱۴۰۰
۸. جعفری، محمدتقی، ترجمه و تفسیر (شرح) نهج البلاغه، گردآورنده محمدبن حسین شریف رضی، مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۸۰
۹. دشتی، محمد، نهج البلاغه، گردآورنده محمدبن حسین شریف رضی، قم: مشهور، ۱۳۷۹

۱۰. شریف کاشانی، ملاحیب الله، ترجمه و شرح نهج البلاغه، قم: بنیاد نهج البلاغه، بی تا
۱۱. صبحی صالح، نهج البلاغه، گردآورنده محمدبن حسین شریف رضی، قم: موسسه دارالهجره، ۱۳۶۶
۱۲. طالقانی، محمود، شرح نهج البلاغه، مقدمه نویس محمدعبد، بی جا، ۱۳۵۰
۱۳. فیض الاسلام اصفهانی، علی نقی، ترجمه و شرح نهج البلاغه، گردآورنده ابوالحسن محمدرضی، تهران: چاپخانه سپهر، ۱۳۶۸
۱۴. فاضل، جواد، نهج البلاغه، گردآورنده محمدبن حسین شریف رضی، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۵
۱۵. قزوینی، ملا محمدصالح بن محمدباقر، شرح نهج البلاغه، گردآورنده ابراهیم میانجی، تبریز: کتابچی حقیقت، ۱۳۳۸
۱۶. مصباح یزدی، محمدتقی، اخلاق در قرآن، قم: انتشارات موسسه امام خمینی، ۱۳۸۹
۱۷. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نهج البلاغه، قم: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۹۸
۱۸. محدثی، جواد، درسهایی از نهج البلاغه، تهران: مؤسسه علمی فرهنگی دارالحديث، ۱۳۹۱
۱۹. -----، انفاق، مشهد: بنیاد پژوهش های اسلامی، ۱۳۹۲
۲۰. محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، مترجم حمیدرضا شیخی، قم: سازمان چاپ و نشر، ۱۳۸۹
۲۱. موسوی، عباس علی، شرح نهج البلاغه، گردآورنده محمدبن حسین شریف رضی، بیروت: دارالرسول الاکرم(ص)، ۱۳۷۷
۲۲. منتظری، حسینعلی، درسهایی از نهج البلاغه، تهران: سرایی، ۱۳۸۳
۲۳. نواب لاهیجی، محمدباقر بن محمود، شرح نهج البلاغه، گردآورنده محمدبن حسین شریف رضی، تهران: اخوان کتابچی، بی تا
۲۴. نراقی، ملا احمد، معراج السعاده، تهران: آیین اندیشه، ۱۳۹۸
۲۵. نسفی، عزیزالدین، انسان کامل، مترجم محسن عابدی، تهران: نشر طه‌وری، ۱۳۸۶ ش

منابع عربی

۲۶. تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد، **غرر الحکم و درر الکلم**، مصحح: رجائی، سید مهدی، قم: دارالکتاب الإسلامی، ۱۴۱۰ق
۲۷. طبرسی، علی بن حسن، **مشکاه الانوار**، مقدمه نویس صالح جعفری، نجف: مکتبه الفقیه، ۱۴۰۴ق
۲۸. فتال نیشابوری، محمد بن احمد، **روضه الواعظین**، مقدمه نویس محمدمهدی خراسان، قم: الشریف الرضی، ۱۳۷۵
۲۹. نوری، حسین بن محمدتقی، **مستدرک الوسائل**، بیروت: مؤسسه آل البيت عليهم السلام، ۱۴۰۸ق

مقاله

۳۰. علیزاده، مزده، **انسان کامل از نگاه حضرت امیرالمومنین علی (علیه السلام) (با تاکید بر نهج البلاغه)**، کنگره بازخوانی ابعاد شخصیتی امیرالمؤمنین علی(ع)، شماره ۲۳، ۱۳۹۸

